

Penge er vel penge værd – men ikke altid

Prisudviklingen i årene 1602-1625

Ole Degn

Fortid og Nutid marts 1996, s. 75-77.

I en replik til Hans Jørgen Marker i diskussionen om pengenes værdi på Christian 4.s tid uddyber Ole Degn sin argumentation for at det er den lødige rigsdaler frem for den devaluerede skillemønt man må holde sig til når man skal anstille betragtninger over pris- og lønudviklingen i perioden.

Ole Degn, f. 1937, dr.phil., arkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland. Har bl.a. skrevet *Livet i Ribe i samtidiges optegnelser* (1971); *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660*, 1-2 (1981); *Håndværkets Kulturhistorie 2. Håndværket i fremgang. Perioden 1550-1700* (sammen med Inger Dübeck; 1983).

I et debatindlæg i *Fortid og Nutid* 1994:4¹ som svar på et tidligere i hæftet 1994:1² citerer Hans Jørgen Marker det gamle udtryk *Penge er vel penge værd*. Udtrykket passer dog netop ikke særlig godt på småmønterne fra de første årtier af 1600-årene, da Christian 4. ved en forringelse af sølvindholdet i disse mønter forårsagede et fald i deres værdi til to tredjedele af det oprindelige.³

Skillemønt og dalere

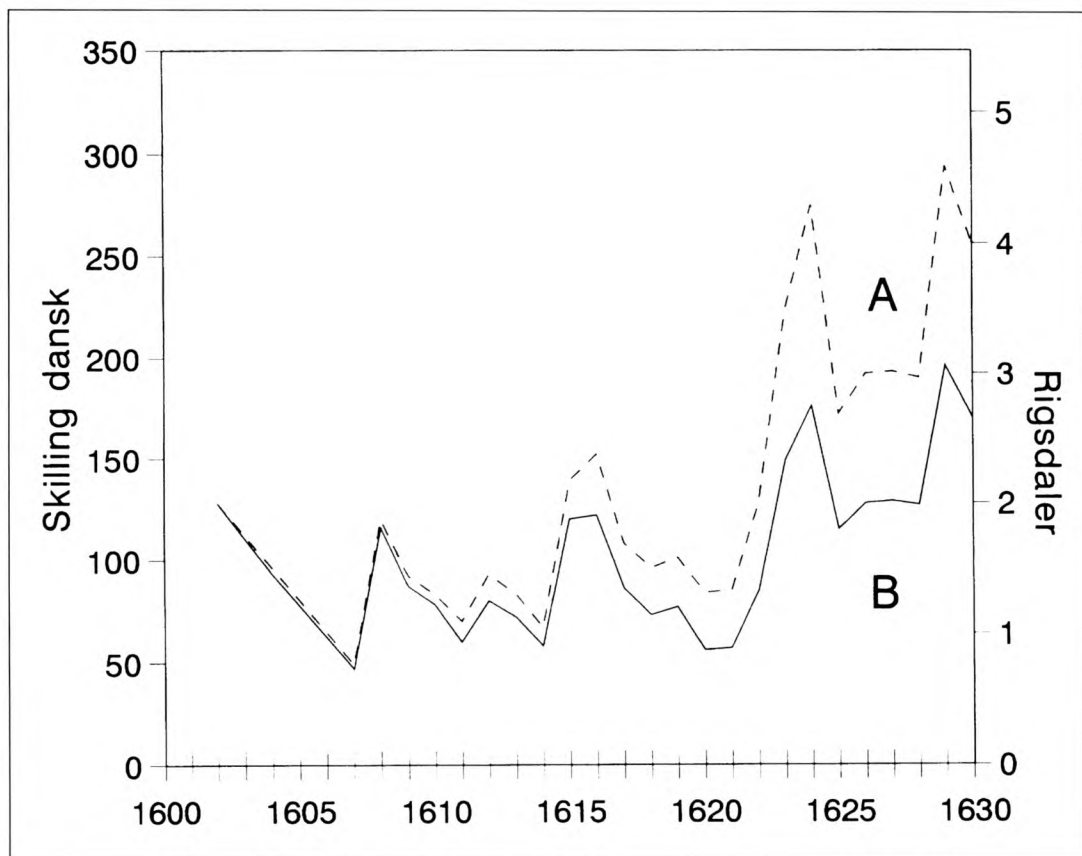
Teoretisk kan det vel være svært at afgøre om det var de små mønter der blev nedskrevet, eller de store rigsdalere der blev opskrevet. Tilsyneladende var det de store mønter der blev opskrevet, således som det synes at fremgå af den historie Hans Jørgen Marker gengiver: lensmanden på Koldinghus, der i 1611 omregner det forrige års kontantbeholdning på 659 $\frac{1}{2}$ daler 1 $\frac{1}{2}$ mark $\frac{1}{2}$ skilling til 606 daler 1 mark 9 $\frac{1}{2}$ skilling, idet rigsdalerens skillingtal i mellemtiden var blevet sat op fra 68 til 74.⁴ I et glimt viser episoden fidsen ved møntforringelsespolitikken

og det ødelæggende for samfundets økonomi. Ejere af rigsdalermønter, godsejere, embedsmænd, købmænd og ikke mindst kongen fik en gevinst ved disse ændringer af dalerens skillingtal. Den nævnte omregning af slotskassens beholdning har betydet, hvis der da var rigsdalermønter nok, at der var blevet et overskud på 53 rigsdalermønter, der har kunnet hentes ud af den.

Men det er kun tilsyneladende at det var de store mønter der blev opskrevet. Det ses af det forhold at mens Christian 4. gennem et par årtier gjorde de små mønter stadig ringere, forlangte han selv betaling af skatter i gode dalere, enkende dalere, dalere i ét stykke gedigent sølv, ikke delt i mange små forringede skillinger.⁵

Måler man priser og prisudviklinger i perioden 1602-1625 i skillinger, får man på grund af disse forhold et forkert billede. Vi kan her se på figuren over priserne på rug i dette tidsrum.

Figuren viser to kurver, én hvor priserne er angivet i rigsdaler og brøkdelle af rigsdaleren, og én hvor de er angivet i skilling. Den sidste viser selvfølgelig en prisudvikling der er væsentlig

Rugprisudviklingen 1602-1630 ifølge Hans Jørgen Markers tal i hans »Historiske massekilder. Erfaringer med edb-behandling af lensregnskaber«, Fortid og Nutid 1993, s. 275. Kurven A viser prisudviklingen, afspejlende en møntinflation. Kurve B viser prisudviklingen i rigsdaler, afspejlende den reelle prisudvikling. Det bemærkes at Hans Jørgen Markers tal bygger på et meget lille antal prisforekomster.

voldsommere end den første. De to kurver kan naturligvis ikke være rigtige begge to. Her må man vælge den kurve der viser priserne målt i en fast værdi: den gode sølvmønt *rigsdaleren*. Den anden er misvisende: den indeholder også en for varepriserne og lønningerne uvedkommende bevægelse som følge af skillingens faldende værdi. Det bør ikke være svært at afgøre om det er skillingen eller rigsdaleren der er det sande pengemål.

Rigsdaler og sletdaler

Man kan derfor selv ikke i den lokale økonomi og i private transaktioner,

som Hans Jørgen Marker foreslår, bruge skillingerne som måler, mens andre undersøgelsesområder skulle kunne betinge et andet valg. Det er i denne forbindelse ikke et argument at man f.eks. i Ribe-området holdt fast ved sletdaleren, den gamle daler, hvor skillingtallet blev stående ved 64 uanset at disse skilling blev mindre og mindre værd, ligesom sammenhængende hermed sletdaleren selv.⁶ Fastholdelsen af sletdaleren havde formentlig som en vigtig årsag at denne mønt passede til den lybske mark. For én skilling lybsk var lig to skilling dansk, én mark lybsk = 16 skilling lybsk var lig to mark dansk, og en sletdaler var altså lig to mark lybsk. Dette var prak-

tisk for befolkningen i danske områder der havde nære handelskontakter til Lübeck og det øvrige Nordtyskland. Men befolkningen blev narret når den modtog lønbeløb i skilling eller betalinger i sletdaler. I 1602 var sletdaleren endnu næppe et begreb, man havde blot som mønt den daler der snart blev betegnet rigsdaler. Samme år blev den gamle daler som en slags regnemønt nedsat til 97% af det der snart skulle få betegnelsen en rigsdaler, i 1609 til 94%, i 1610 til 86%, i 1616 til 80% osv., for til sidst at ende på 66%. Christian 4. brød sig da heller ikke meget om begrebet sletdaler. I skatteudskrivningsbrevene, i lensregnskaberne, i kravene til borgerne om indskud i handelskompagnerne osv. anvendes næsten altid rigsdaleren.

Dette viser at rigsdaleren, ikke skillingen, var den faste størrelse man regnede i. Det samme ses af det forhold at rigsdaleren eller daleren jævnlig blev defineret ud fra skillingstallet, således i lensregnskaber og gældsbreve. Man måtte sikre sig, at den faste værdienhed var defineret i forhold til den flydende.

Priser og lønninger

Vil man angive priser og prisudvikling i penge, må man altså for de første årtier af 1600-årene benytte den stabile mønt, rigsdaleren, der gennem årtier også stod med en konstant værdi i forhold til ikke blot den lybske mark, men også den hollandske gylden.⁷ Vil man for længere tidsrum have en forståelse af værdien af varer og arbejde, kan det være nyttigt at se priserne i forhold til ens egen samtids lønninger. Det er hér ikke sært, som Hans Jørgen

Marker vil mene, at vælge en håndværkerdagløn som måler. Et væsentligt incitament til arbejdet med udviklingen i priser og lønninger er at finde frem til et redskab hvormed man kan belyse udviklingen i levestandarden. I forholdet til forbrugsgoder og tjenesteydelser er variationerne i værdiskabelsen i en arbejdsdag uden betydning. Det afgørende er hvor lang tid man skal arbejde for at erhverve de forskellige forbrugsgoder og ydelser. Da værdien af de forskellige erhvervsudøveres arbejde altid har været meget forskellig, kan man så som fælles måler vælge en håndværkerdagløn.

Men når det gælder iagttagelser af udviklingen i håndværkerdaglønnen og andre lønninger og i priserne, er man nødsaget til at anvende rigsdaleren som enhed. Gør man sig ikke det klart, lader man den gamle monark Christian 4. narre danskere endnu en gang.

Noter:

1. Hans Jørgen Marker: Penge er vel penge værd?, *Fortid og Nutid* 1994, s. 392-395.
2. Ole Degn: Pas på skillingerne! Prisudviklingen 1602-1625 og edb-behandling af regnskaber, *Fortid og Nutid* 1994, s. 70-73.
3. Degn: Pas på skillingerne! (se note 2), tabellen s. 72.
4. Jf. også Hans Jørgen Marker: Sletdalerbegrebet i første fjerdedel af 17. århundrede, *Historie, Jyske Samlinger*, Ny rk. 15, 1984/85, s. 637-638, hvor formuleringen er at rigsdalersystemet sættes op i forhold til sletdalersystemet.
5. Således i skattebrev 20. juni 1621, V.A. Secher: *Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende* 3, 1891/94, s. 661.
6. Jf. Ole Degn: *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribesamfundet 1560-1660*, 1981, bd. 1, s. 37.
7. Sst., s. 36-37.